

РОЛЬ СИТУАТИВНО-ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

В українській методичній літературі проблема застосування ситуативно-творчих завдань у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників не розглядалася, хоча у методиці викладання рідної мови у початковій і середній школі ця проблема не нова. Сучасних методистів цікавлять різні аспекти цієї проблеми, про що і свідчать дослідження лінгводидактів, зокрема — публікації останніх років у журналах “Українська мова і література в школі,” “Дивослово,” “Рідні джерела,” “Початкова школа” тощо (О.Біляєв, М.Вашуленко, Л.Скуратівський, Л.Варзацька, Г.Шелехова, О.Хорошковська, Т.Коршун, О.Кучерук, Л.Шевцова та ін.).

Проблеми фахової підготовки майбутніх учителів-словесників останнім часом усе більше цікавлять дослідників, але часто у дослідженнях вони торкаються проблем розвитку мовної особистості взагалі, формування культури мовлення майбутніх учителів-словесників і учителів початкових класів, їх мовленнєвої компетенції (Л.Паламар, О.Біляєв, В.Пасинюк, В.Каліш, К.Климова, В.Усатий та ін.).

Відсутність у сучасній лінгводидактиці досліджень, присвячених ролі ситуативно-творчих завдань у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, та актуальність цієї проблеми у світлі нових вимог до мовної підготовки учнів, а відповідно — і до фахової підготовки учителів-словесників і зумовили вибір теми публікації.

Сучасне суспільство ставить перед навчальними закладами незалежної України завдання виховання нового покоління українських громадян, здатних плідно і творчо працювати в усіх галузях суспільного життя. Разом з тим, як уже зазначалося, зростають вимоги і до мовної підготовки учнів, а тому — і до фахової підготовки майбутніх учителів-словесників, яким необхідно передусім самим розуміти, що вивчення рідної мови повинно сприяти формуванню світогляду, національного характеру, розкриттю творчих здібностей людини. Саме вміння і навички вільного володіння мовою сприяють формуванню **активної і духовно багатой особистості**, що й передбачено “Концепцією мовної освіти 12-річної школи (українська мова): Проект”: “мета навчання української мови в школах з українською мовою навчання полягає у створенні умов для формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості” (2: 5).

Досягнення цієї мети можливе за умови успішного поєднання відповідних знань, умінь і навичок з досвідом творчої діяльності, що можливе лише за наявності належним чином сформованих **творчих умінь**. Але у сучасній школі ще спостерігається тенденція звичайної “передачі знань” частиною вчителів своїм учням; самі вчителі часто “не замислюються над розвивальними й виховними завданнями навчально-виховного процесу” (1: 35). Тому, на нашу думку, необхідно переглянути сучасні вимоги до фахової підготовки майбутніх учителів-словесників, які, крім засвоєння основних теоретичних відомостей з

мови, самі повинні бездоганно володіти мовою і мовленням, розуміти роль учителя у процесі розвитку національно-мовної особистості. Учителю повинен сам творчо працювати і бути взірцем для учнів, адже, на думку В.Сухомлинського, “творчість не приходить до дітей з натхнення. Творчості треба вчити. Дитина лише тоді складає твір, коли почує опис природи від вчителя” (3: 206).

Досягненню цього сприяє реалізація функціонально-комунікативного підходу в ході вивчення мови, який спрямований на засвоєння мови як основного засобу спілкування, тобто передусім повинні бути сформовані вміння й навички практичного застосування вербальних засобів мови і мовлення у різноманітних ситуаціях спілкування.

Мова як основний засіб спілкування найкраще відображає поривання людей до своєрідності, неповторності, які найповніше проявляються у творчості — одній із найважливіших сторін духовного життя особистості. Творчість розглядають як діяльність людини, спрямовану на створення чогось нового, “оригінального, що входить не лише в історію розвитку самого творця, але і в історію науки, мистецтва” (4: 482). Творчості властива оригінальність, неповторність, індивідуальність, до яких, як уже зазначалося, прагне кожна особистість і які сприяють формуванню **активної і духовно багатой мовної особистості**.

Між процесами творчості та спілкування існують певні взаємозв’язки, адже спілкування виступає специфічною формою творчості, умовою і способом реалізації особистості. Воно стимулює появу нового у процесі взаємообміну знаннями, інформацією, результатами діяльності. Хоча спілкуванню властива певна спільність у змісті і формах спілкування, а творчості — оригінальність, індивідуальність, які істотно відрізняють одну людину від іншої, тобто сприяють виділенню творчої індивідуальності, вони виступають у єдності, адже саме у процесі творчості з’являється щось нове. Об’єкти творчості адресуються, в першу чергу, іншим людям. Таким чином, можна стверджувати, що однією з найважливіших функцій творчості є комунікативна.

Творчість якнайтісніше пов’язана з мовою, мисленням, адже здавна думку розглядали як вищий продукт творчості, а думка не може існувати без мови як історично сформованого способу мислення і спілкування. Саме мова є виявом творчого потенціалу людини — якості, яка сприяє виробленню нового.

Творчість як складне соціально-психологічне явище виявляється на особистісному рівні, але це явище треба формувати, стимулювати. Адже людина має дуже великі творчі можливості, хоча й вона не завжди вірить у власні сили, тому інколи її слід заохочувати до творчої діяльності — таким стимулом виступає спілкування, саме спілкування у різноманітних життєвих ситуаціях, моделі яких можна запропонувати студентам на заняттях з мови.

Якщо ж говорити про роль творчості щодо використання мови як засобу спілкування, то слід наголосити, що людина виступає творцем мови: вона має здатність щоразу по-новому створювати з стандартних елементів мови закінчене оригінальне висловлювання. Це і дає нам підстави говорити про мовленнєву діяльність, як про творчість, і про мову, як продукт творчості.

Таким творцем повинен виступати і вчитель, якому так само, як і учням, необхідно не лише володіти відповідними знаннями з мови, а й бездоганно

користуватися ними. Тому формування **активної і духовно багатой мовної особистості** можливе лише в результаті проведення постійної цілеспрямованої роботи над вдосконаленням мовленнєвих здібностей майбутнього вчителя, який повинен для учнів бути взірцем у всьому і в мовленні — передусім. Цьому якнайефективніше сприяє реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ, що передбачає оволодіння теоретичними знаннями з рідної мови і формування умінь і навичок використання цих знань у різних ситуаціях спілкування, адже це зумовлює практичне застосування мовних одиниць. Тому студентам варто пропонувати завдання, які були б максимально наближені до тих життєвих ситуацій, у які вони можуть потрапити, — з одного боку, і при їх виконанні вони повинні показати вміння використання різноманітних мовних одиниць, зокрема лексико-фразеологічних — з іншого. Їх мовлення повинно бути взірцем використання синонімів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок, крилатих висловів тощо.

Помічено, що завдання творчого характеру краще виконують учні, ніж їх учителі, це пояснюється тим, що у дітей краще розвинена уява, ніж у дорослих. Тому у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників необхідно, на нашу думку, розвивати їх творчі здібності, учити їх моделювати певні життєві ситуації з використанням різноманітних мовних засобів. Але, якщо у завданні відразу зробити установку на використання тих чи інших мовних засобів, то студенти, як, до речі й учні, часто прагнуть будь-що вжити пропоновані мовні одиниці, менше уваги приділяючи змісту висловлювання і досягненню комунікативної мети, адже на перший план у них виступає виконання “отого мовного завдання.” Так замість поширених завдань типу:

➤ *Уявіть собі, що ви з учнями відвідали виставку українського живопису і хочете поділитися з оточуючими враженнями про побачене. Напишіть твір-опис, використовуючи синоніми, антоніми, фразеологізми, — на нашу думку, доречно запропонувати завдання:*

➤ *Ви з учнями відвідали виставку українського живопису. Напишіть твір-опис, у якому поділіться враженнями про побачене.*

І тільки після його виконання можна запропонувати студентам з'ясувати, які синоніми, антоніми та фразеологізми вони при цьому використали.

Ми вважаємо, що необхідно, щоб студенти у ході виконання завдань основну увагу приділяли досягненню комунікативної мети, тобто розуміли, що кожне висловлювання повинне задовольняти процес спілкування, і їм не потрібно робити ніяких установок щодо використання тих чи інших мовних одиниць у висловлюванні. Лише після виконання відповідного завдання можна запропонувати проаналізувати використані ті чи інші мовні одиниці.

➤ *Підготуйте розповідь про свій перший день навчання в університеті. Що вам запам'яталося найбільше?*

Які фразеологізми ви використали у ході розповіді? Назвіть їх функції у тексті.

➤ *Уявіть собі, що ви класний керівник. До вас у клас прийшов новий учень. Познайомтесь з ним самі і відрекомендуйте його майбутнім однокласникам.*

Які формули мовного етикету ви використали? Яка їх роль у мовленні?

➤ *Уявіть себе журналістом, якому потрібно взяти інтерв'ю в*

народного депутата України. Сформулюйте питання, на які б ви хотіли отримати відповіді.

➤ Уявіть собі, що ви з учнями збираєтеся до театру. Розкажіть їм про акторів, які працювали і працюють тут, історію створення театру та його репертуар.

Запишіть свою розповідь. Прочитайте написане і, у разі потреби, – відредагуйте.

➤ Вам необхідно привітати з днем народження вашу першу вчительку і вашого однокласника.

Які формули мовного етикету ви використаєте? Оформіть це у вигляді монологів. Чи однакові вони будуть в обох ситуаціях? Чому?

➤ Уявіть собі, що ви зустріли свого колишнього однокласника (однокласницю), з яким не бачилися після закінчення школи. Про що б ви хотіли запитати? Запишіть це у вигляді діалогу.

Ефективним, на нашу думку, буде запропонувати студентам проаналізувати власне мовлення, для чого їм і пропонується записати його в зошит або на магнітофонну стрічку, а після цього здійснити його аналіз в цілому і конкретних мовних одиниць, вжитих у висловлюванні, зокрема їх функціональних властивостей та комунікативного призначення. Така робота сприяє поліпшенню як усного, так і писемного мовлення студентів, виробляє уміння і навички бездоганного володіння мовними засобами у різних ситуаціях.

Майбутні вчителі, як і спеціалісти іншого фаху, повинні вміти висловлювати власну точку зору, яка може не збігатися з думкою інших, і переконувати в цьому своїх опонентів, тобто студентам необхідно пропонувати завдання, які б вчили їх мистецтву проведення диспуту.

➤ Прочитайте висловлювання Сократа: “Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив”. Обґрунтуйте свою точку зору. Переконайте опонентів у тому, що ви праві.

➤ Буало вважав: “Хто ясно думає, той ясно і говорить”. Спростуйте твердження ваших опонентів, які з цим не погоджуються. Яка роль доказу в цьому? Виступ запишіть на магнітофонну стрічку, прослухайте. Чи задоволені ви? виправте і проаналізуйте усі допущені мовленнєві помилки.

➤ Прочитайте запропоновані тези:

- В Україні державною мовою повинна бути українська.
- В Україні повинно бути дві державні мови – українська і російська.

З якою з них ви погоджуєтесь? Доведіть достовірність однієї і хибність іншої. Переконайте у цьому присутніх. Свій виступ запишіть на магнітофонну стрічку, а потім прослухайте. Які помилки ви допустили? Проаналізуйте їх. Формулювання яких висловлювань ви б замінили? Чому?

➤ Прочитайте вислів Наполеона: “Неук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою”. Чи погоджуєтесь ви з цим?

Запишіть діалог, у якому співбесідники займають протилежні позиції щодо цього. Яка роль доказу в цьому? Які вирази ви використали для спростування позиції опонента?

Ми не можемо не звернути нашу увагу і на завдання, які передбачають

роботу з текстами, що належать до різних функціональних стилів мови.

➤ *Висловіть ваші міркування про те, що б особисто ви зробили для покращення життя людей у вашому місті.*

➤ *сті. Оформіть це у вигляді статті до газети, яку розпочніть так: “Якби я був мером, то...” До якого стилю мовлення належить текст? Доведіть це.*

➤ *Напишіть лист до ООН, в якому висловіть ваші роздуми про одну з найбільших екологічних катастроф світу – аварію на Чорнобильській АЕС. Що вас найбільше хвилює? Як ви вважаєте, яка роль світової спільноти у подоланні проблем, пов'язаних з цією катастрофою?*

➤ *Напишіть лист-звернення до Верховної Ради України, в якому висловіть власне бачення змін у державі. Що б ви порадили народним депутатам?*

➤ *Напишіть статтю науково-популярного характеру про роль і функції мови в житті суспільства в цілому та конкретної людини зокрема. Дайте їй заголовок.*

➤ *Уявіть себе в ролі журналіста і підготуйте художньо-публіцистичний нарис про вашого сучасника.*

Уважно прочитайте написане. Чи все правильно? Виправте і проаналізуйте допущені мовленнєві помилки.

➤ *Висловіть свої міркування з приводу актуальності сьогодні вислову: “У житті завжди є місце для подвигу”. Чи можете ви навести конкретні приклади?*

➤ *Напишіть твір-роздум публіцистичного спрямування про роль родинної педагогіки у формуванні майбутніх громадян Української держави.*

Які фразеологізми ви при цьому використали?

➤ *Напишіть казку на одну із запропонованих тем:*

- **“Пригоди у країні Фонетики”;**
- **“Життя і незвичні пригоди частин мови”;**
- **“Із життя розділових знаків”.**

Які фразеологізми ви використали? У чому специфіка їх вживання?

Хочеться підкреслити, що дуже важливу роль у формуванні **активної і духовно багатой особистості** покликана відіграти робота з уже створеними текстами, які, крім усього іншого, сприяють глибшому засвоєнню як студентами, так і учнями, функцій рідної мови та функціональних властивостей лінгвістичних одиниць.

Пропоновані тексти повинні стати опорою для майбутніх “власних висловлювань, формування особистісних переконань” (2: 7). Тому студентам необхідно пропонувати завдання, які передбачають творче осмислення уже створених текстів і висловлення власної точки зору щодо певної проблематики.

➤ *Ви, як класний керівник, готуєтеся до проведення диспуту “Як я розумію щастя?” Які мовні засоби ви використаєте у ході підготовки? Напишіть вступ, використавши матеріал запропонованого тексту.*

Легенда про щастя

Ви чули легенду про щастя? Стверджують, що воно перебувало у золотистому, щільно стуленому пуп'янку тюльпана. Ніхто не міг дістатися до

нього, хоча й намагалися: хто – силою, хто – хитрощами, хто – заклинаннями. І йшли до тієї квітки і старі, й молоді, здорові й каліки, ішли царі із шляхетним почтом і жебраки з торбами, йшли багатії-марнотрати і злидарі без шеляга за душею. Натовп біля квітки збирався і, згодом, розходився ні з чим. Щастя нікому не давалося до рук.

Та ось одного разу луками, де росла ця квітка, йшла натовплена тяжкою працею бідна жінка, яка вела за руку свого маленького сина. Їй хотілося бодай подивитися на пуп'янок чарівної квітки щастя, якого вона так і не побачила за все своє життя, лише тяжко зітхала згадуючи про нього.

Жінка тихенько, із завмиранням серця наблизилась до квітки... Раптом її хлопчик, побачивши пуп'янок чарівної квітки дзвінко і голосно, як може лише дитина, розсміявся.

І сталося диво! – Тієї самої миті пуп'янок розкрився. Те, що не вдалося зробити ні силою, ні хитрощами – зробив веселий безтурботний сміх... Дорослому часом важко збагнути, що не все можна купити за гроші, що не все можна здобути силою чи хитрощами. По-справжньому щасливою може бути лише дитина – їй так небагато для цього треба. (М. Золотницький.)

Чи погоджуєтеся ви з думкою: “Людина сама творець свого щастя”? Переконайте у цьому своїх співрозмовників, вислухавши і їх точку зору.

Усе це запишіть на магнітофонну стрічку, прослухайте і проаналізуйте мовлення. Які помилки допустили ви? Ваші співрозмовники?

➤ *Прочитайте уважно текст. Визначте його основну думку. Дайте йому заголовок.*

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками.

Але звичаї – це не відокремлене явище в житті народу, це – втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес постання народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана із звичаями народу.

Звичай народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому.

Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичай – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах. Звичай, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичай, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу.

В усіх народів існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу.

Коли ми почнемо приглядатися, то побачимо, що звичаї нашого народу на диво між собою близькі. Хто його знає, чи є саме ця близькість звичаїв тим цементуючим матеріалом, що перемагає своєю міццю всі інші сили, які працюють на руйнування єдності нашого народу (За О. Воропаєм).

Чи погоджуєтеся ви з думкою О. Воропая, що “звичай народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його

історичному минулому”? Переконайте присутніх у правильності своїх міркувань. Які засоби переконання використані вами?

Студентам доречно усе ж таки запропонувати творчі завдання, які передбачають створення різних типів текстів з використанням відповідного лінгвістичного матеріалу. Крім того, вони, як майбутні вчителі, повинні не лише вміти створювати власні висловлювання пропонованої тематики, а й добирати відповідні мовні засоби, які можна було б рекомендувати використати у ході роботи (їх вживання не завжди є обов'язковим у подальшій роботі), що є можливим і актуальним тільки у випадку бездоганного усвідомлення студентами функціональних властивостей відповідних мовних одиниць та їх комунікативного призначення.

➤ *Наведіть усі відомі вам синоніми до слова **опадати**.*

Напишіть лінгвістичний твір науково-популярного характеру про особливості вживання кожного з слів цього синонімічного ряду.

➤ *Розіграйте діалог, використовуючи слова, які належать до одного синонімічного ряду:*

Сердитися, гніватися, прогнівлятися, злитися, озлоблюватися, озлоблятися, злоститися, гнівитися, злостувати, злобувати, гзитися, обурюватися, приндитися, фиркати, дратуватися, дрочитися, спалахувати, спахати, спахувати, сатаніти, пінитися.

Чи всі синоніми ви використали? Чому? До якого стилю мовлення належить діалог? Доведіть це.

➤ *Запишіть синонімічні ряди до запропонованих слів.*

Улюбленець, обов'язково, властивий, згодом, зручний, натовп.

З'ясуйте стилістичні особливості вживання цих слів. З словами одного синонімічного ряду, на вибір, складіть діалог.

➤ *Розіграйте жартівливі діалоги, використовуючи запропоновані слова-пароніми:*

- *диктант і диктат;*
- *романтизм і ревматизм.*

Що є засобом створення гумористичних ситуацій? До якого стилю мовлення належать створені вами діалоги? Доведіть це.

➤ *Вам, як керівнику гуртка з народознавства, необхідно провести з учнями засідання гуртка на тему “Українське весілля.”*

Слова яких тематичних груп ви використаєте? Запишіть їх, відповідно згрупувавши і виділивши окремо слова однозначні і багатозначні. Підберіть необхідні синоніми і об'єднайте їх у синонімічні ряди, визначте домінанту.

➤ *Вам необхідно написати нарис до місцевої газети про народних умільців вашого краю. Запишіть прислів'я і приказки, які б ви при цьому використали. Яка їх функція у тексті? Чи вживаються в них антоніми?*

➤ *Вашим учням необхідно написати твір-роздум про роль і силу слова в житті людини “Ну що б, здавалося, слова...”(Т.Шевченко). Запишіть прислів'я та приказки, які б ви порадили їм використати.*

Пропоновані ситуативно-творчі завдання покликані сприяти формуванню вчителя-словесника, який, перш ніж навчати мові учнів, повинен сам уміти комунікативно виправдано користуватися усіма мовними засобами в різних

мовленнєвих ситуаціях.

Апробація пропонованих завдань на філологічному факультеті Житомирського державного педагогічного університету ім. Івана Франка показала, що ситуативно-творчі завдання є ефективним засобом формування **активної і духовно багатой мовної особистості**. Опрацювання результатів виконання цих завдань показало істотно вищий рівень володіння мовленнєвими уміннями і навичками студентами експериментальних груп порівняно з студентами контрольних груп (у діапазоні від 15 до 25%), що є підтвердженням гіпотези про доцільність застосування ситуативно-творчих завдань у ході реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики і фразеології майбутніми учителями-словесниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Остапенко Н. Формування національно-мовної особистості та розвиток зв'язного мовлення як проблема в лінгводидактиці вищої школи //Українська мова і література в школі. — 2002. — №3. — с.35 – 38.
2. Скуратівський Л. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова): Проект // Українська мова і література в школі. — 2002.— №2.— с.4 – 10.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти томах. —К., 1977.—т.3.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. —М., 1940.